

MOČNIK, RASTKO

**Promjene u načinu proizvodnje:
“globalizacija”**

MOČNIK, RASTKO

Promjene u načinu proizvodnje: "globalizacija"

146

Kako misliti globalizaciju?

Zelimo li razmišljati o globalizaciji, moramo se osloboditi dvaju mitova. Prvi govori da je globalizacija nešto novo. Drugi pak smatra da je neizbježna. Zanimljiva je logička struktura tog dvojnog mita suvremenosti. Zajedno, onako kako mitovi djeluju u popularnoj misli, naturaliziraju sadašnja događanja: utapaju nas u nejasno i zato još snažnije uvjerenje kako je globalizacija posebnost, te ujedno neminovnost naše epohe. No, ako ju negiramo, kao što nam to nalaže prosvjetiteljski refleksi, dospijevamo u proturječje: ako je naime globalizacija već od nekoć sa nama, onda se nameće barem nužnošću onoga što je odavno odlučeno.

To nas upozorava da divlja misao informacijskog društva nije ništa manje divlja nego li u naroda koji ne poznaju metale. Na isti način reproducira postojeće odnose. Jednako je, za "domoroce" tih odnosa, neprimjetan eter njihova života i opće osvjetljenje, koje daje obriše njihovome svijetu. "Domoroci" naravno mogu negirati pojmovnu mrežu, kroz koju filtriraju svoj svijet, da bi iz taloga ideološkog variva razabrali neki smisao; ali tada se nađu u besmislu.

Zelimo li izaći iz mita, nije dovoljno da ga jednostavno negiramo; moramo promijeniti misaoni horizont. A tada već mislimo i izvan horizonta toga činjeničnog svijeta, kojemu mitologija pomaže da se održava i obnavlja. Hoćemo li analizirati ustroj sadašnjega svijeta, moramo ga, barem u "mislama", već i nadmašiti; "objašnjavanje svijeta" je revolucionarniji postupak no što je mislio mladi Marx.

Ta revolucionarna, makar i "samo" misaona praksa, koja uspijeva nadići horizont mitologije, zato što je sposobna poseći preko horizonta postojećega, ta praksa je eto – teorija. U teoriji nikada ne počinjemo od nule, pa je i o globalizaciji teorija već štošta rekla – čak i prije no što se pojavio taj izraz, "globalizacija". Razlog je jednostavan: pošto je globalizacija niz procesa koje pokreće sistemski logika kapitalizma, analize kapitalizma nužno su analizirale i to što sada nazivamo "globalizacijom". Teorije globalizacije imamo dakle već od samog početka političke ekonomije – a to znači, kako je Marx napisao, još od kada "je počela samokritika buržoaskog društva".

Kada se oslobodimo popularnih shvaćanja, za početak možemo reći slijedeće: globalizacija proizlazi iz systemske logike kapitalizma – ili, točnije, globalizacija

Giovanni Arrighi

"je" sama logika kapitalizma. U tome smislu je sistemski nužna – otkako postoji i sve dok traje kapitalizam. Baš zato je u okviru te systemske "nužnosti" moguće više različitih politika globalizacije. Kroz historiju se i stvarno afirmiralo više različitih "politika globalizacije", a to znači politika u okviru kapitalizma kao svjetskog sistema. Te politike nastajale su u okviru trenutnih konjunktura, pod utjecajem najrazličitijih pobočnih, lateralnih faktora, pobuda i prepreka, i naposljetku su proizlazile iz svjesnih strategija povijesnih aktera. U povijesti su se suočavale razne politike globalizacije, ponekad su surađivale, češće su se sukobljavale – pogotovo naravno u borbama za prevlast, za hegemoniju u sistemu svjetskog kapitalizma. Zato niti jedna pojedinačna politika globalizacije nije nužna – pa tako niti sada vladajuća neoliberalna politika globalizacije nije neizbježna. Stoji li da je kapitalistički sistem već iscrpio sposobnost da se i dalje održava u ravnoteži, te da polako ističe, onda su naravno politike utoliko manje pod systemskim pritiskom: manje su "nužne", tj. manje su iznuđene i ujedno su "slobodnije", tj. lakše utječu na povijesno događanje.

Globalizacija nije ništa novo

Najprije, dakle, globalizacija nije ništa novoga. Neortodosni ekonomist André Gunder Frank godine je 1993. sa suradnikom Barryjem Gillsom, izdao zbornik provokativnog naziva: *Svjetski sistem: pet stotina ili pet tisuća godina?* Istina, nekoliko godina ranije već su odgovorili da je, barem što se njih tiče, svjetski sistem svjetskim, već nekih pet tisuća godina. Ovi autori globalizaciju uopće ne povezuju sa kapitalizmom.

Ali ako smo i skromniji, pa globalizaciju pripisemo kapitalizmu, moramo joj priznati barem nekih pet stoljeća. A vjerojatno čak nešto više. Ako hoćete dobiti kapitalizam, na raspolaganju morate imati nekoliko uvjeta. Jedan od tih uvjeta je da raspolazete s velikim količinama nevezane vrijednosti – da imate velike količine raspoloživoga "novca", koji ćete "kapitalistički investirati". Te velike količine raspoložive vrijednosti, u Europi su nastale kao utržak trgovine na velike udaljenosti, točnije: trgovine s Azijom. Kapitalizam uopće ne bi mogao nastati, da već prije njega nije postojao nekakav "svjetski sistem".

Prema Frankovoj analizi, Europa se u tu trgovinu na duge pruge mogla uspješno uključiti tek kada je po-

čela tako reći "badava" dobivati zlato i posebno srebro iz Amerika. Pomoću robovskog rada prvotnih američkih stanovnika, za troškove prijevoza, Europa je jeftino dobivala plemenite kovine srebro i zlato, koje je potom u Aziji upotrebljavala kao novac. Tako se Europa pomoću "krvavog novca" ugnijezdila na azijskim tržištima. No, tamo nije puno značila, sve dok nije, u drugoj polovici osamnaestog stoljeća, došlo do krize istočnoazijskog privrednog podsistema. Europa je iskoristila krizu – i sada to "evroatlantska civilizacija" samozadovoljno naziva "usponom Zapada".

I socijalno-ekonomski teoretičar Giovanni Arrighi prakticira sličnu vrstu humora kao i Frank. Teoretskoj konturi suvremenoga kapitalizma dao je naslov *Dugo dvadeseto stoljeće*, a započeo ju je analizom prvog kapitalističkog akumulacijskog ciklusa, do kojega je došlo u sjevernoj Italiji između četrnaestog i šesnaestog stoljeća. I Arrighi povezuje početak kapitalizma sa trgovinom na velike razdaljine, kojom su se bavili sjevernotalijanski gradovi, posebno pomorske trgovačke velesile Venecija i Genova.

Kapitalističke globalizacije ne bi dakle niti bilo da već prije kapitalizma nije bilo prilično "globalnog" svjetskog sistema. Taj sistem po skromnim procjenama traje već barem sedam stotina godina. Ali i prije toga je svijet bio povezan u sistem razmjena: samo što je zapadna Europa, zbog polu-tisućljetne lokalne krize, bila iz njega isključena, ili je u njemu bila barem jako marginalizirana. Prvi pokušaj Europe da se ponovo uključi u sistem svjetskih razmjena bio je karakteristično "europski": križarski ratovi.

Datiranja globalizacije uistinu se razlikuju, ali svi ma je zajedničko da obuhvaćaju duga razdoblja. Niti u jednoj ozbiljnoj analizi, globalizacija nema manje od pet stotina godina. Ali ne samo da sama pojava nije ništa novoga – razmjerno "stara" je i svijest o njoj. Svijest o "globalizaciji" stara je nekoliko stoljeća, a od prvih teorijskih analiza globalizacijskih procesa prošlo je barem dva stoljeća i četvrt. Adam Smith je inače vrlo eurocentrično mislio da su najvažniji događaji u dotadašnjoj povijesti čovječanstva bili europsko otkriće Amerike, te isto tako europsko otkriće prolaza oko Rta Dobre Nade – no ipak je u okvir svoje ekonomske teorije obuhvatio i globalizacijske procese, o kojima se izrazio prilično suvremeno:

10000000000

srpanj 1982. kinesko stanovništvo dostiže magičnu brojku od jednu milijardu.

MOČNIK, RASTKO
Promjene u načinu proizvodnje: 'globalizacija'

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2009.

Otkriće Amerike i otkriće prolaza prema Istočnim Indijama oko Rta Dobre Nade najveći su i najznačajniji događaji što ih pamti povijest čovječanstva. ... U priličnoj mjeri spojili su najudaljenije dijelove svijeta, omogućivši im da jedan drugome utolvavaju potrebe, da jedan drugome povećavaju užitke, da jedan drugoga potiču na radinost, te bi se zato moglo reći da su općenito pripomogli dobru Ali za domaćine, kako Istočnih tako i Zapadnih Indija, sve su tržišne koristi, koje su mogle proizaći iz tih događaja, potonule i izgubile se u strašnim nesrećama koje su oni prouzročili. Čini se da je do tih nesreća došlo prije slučajno, nego li zbog nečega što bi bilo u prirodi samih tih događaja. U tome vremenu, kad su ta otkrića učinjena, dogodilo se da je premoć na strani Europljana bila slučajno tako velika da im je omogućila da u tim udaljenim zemljama nekažnjeno počine svakovrsne nepravde.⁰¹

U usporedbi sa trijeznim skepticizmom Adama Smitha, pisci devetnaestoga stoljeća izgledaju poput nepromišljenih optimista:

Buržoazija je eksploatacijom svjetskog tržišta dala kozmopolitski oblik proizvodnji i potrošnji svih zemalja. Na veliku žalost reacionara ona je izmakla nacionalno tlo ispod nogu industrije. (...) Na mjesto starih potreba, zadovoljavanja domaćim proizvodima, stupaju nove koje za svoje zadovoljenje traže proizvode najudaljenijih zemalja i klimatskih područja. Na mjesto stare lokalne i nacionalne samodovoljnosti i odvojenosti stupa svestrani promet, svestrana uzajamna ovisnost nacija. I to kako u materijalnoj, tako i u duhovnoj proizvodnji. Duhovni proizvodi pojedinih nacija postaju opće dobro. Nacionalna jednostranost i ograničenost sve su manje mogući i iz mnogih nacionalnih i lokalnih književnosti stvara se svjetska književnost.

To nije napisao nekakav novodobni pristaša globalizacije – to su napisali Marx i Engels u *Komunističkom manifestu*.⁰² Otuda i optimizam: na globalizaciju su gledali s revolucionarnog stajališta, a kapitalizam je za njih bio “progresivan” način strukturiranja društva. Ta je teza dugo vremena bila prihvaćena u svim marksizmima, a i šire u revolucionarnim i antikonijalističkim pokre-

tima. Po tome shvaćanju, kapitalizam bi djelovao svuda jednako, svuda bi industrijalizirao, modernizirao – i uspostavljao uvijete za proletersku evoluciju. Sve dok nije već spomenuti A. G. Frank godine 1969. svoju knjigu *Kapitalizam i nerazvijenost u Latinskoj Americi* počeo riječima: “Uvjeren sam ... da je kapitalizam – svjetski i nacionalni, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti – proizveo nerazvijenost”.

Globalizacija i modernizacija

S time je došao – barem u teoriji – kraj mitu o modernizaciji. Bio je to kraj onoga mita na kojemu su se temeljile revolucije dvadesetog stoljeća: socijalističke i antikonijalne revolucije. Postalo je jasno da je formula “elektrifikacija i vlast sovjeta”, usprkos svemu, ipak prekratka. Nije bilo dovoljno modernizirati proizvodne snage – zato što proizvodne snage djeluju u okviru svjetskoga sistema, a taj je kapitalistički. Nije bilo dovoljno pored modernih proizvodnih snaga revolucionirati proizvodne odnose – zato što se proizvodni odnosi ne zausstavljaju na državnim granicama, već su to odnosi u svjetskom sustavu, a taj je kapitalistički. Neka su i tu i tamo lokalni proizvodni odnosi preuzimali “socijalističku” ili barem više socijalnu prirodu – nikada nisu prestali biti nadodređeni sistemom kojemu su pripadali, a taj je bio kapitalistički. Socijalizam u jednoj državi je bio utopija. Bio je utopija čak i socijalizam u cijelom bloku. Državama realnog socijalizma nije uspjelo ništa više nego to da su razvile neku posebnu inačicu nešto više “socijalnoga”, ali ujedno i prilično manje demokratskog kapitalizma.

O socijalizmima dvadesetog stoljeća sude danas mnogi, ali samo rijetki ih analiziraju. Nerazdvojivo su povezani sa antikonijalnim revolucijama. Socijalističkim pokretima dvadesetog stoljeća moramo priznati da su barem nacionalno emancipirali većinu čovječanstva. Također im treba priznati da su uveli jednakost, kakve bez njih ne bi bilo – kako u socijaldemokratskim inačicama u bogatim zemljama središta svjetskog sistema, tako i u komunističkim inačicama u siromašnim zemljama na periferiji sistema. U obje varijante socijalistički su pokreti dosegli društvenu jednakost, kakve prije dvadesetog stoljeća još nije bilo – i borili su se protiv siromaštva sa uspjehom, kakvog prije njih također još nije bilo.

Ali već u šezdesetima je postalo jasno da jednostavni obrazac “stići i prestići” neće dostajati. U većini

⁰¹ Adam Smith, *The Wealth of Nations*, IV-V, Penguin, London itd., 1999, str 209. Hrvatski prijevod, *Bogatstvo naroda*, Masmedia, Zagreb 2007.

⁰² K. Marx i F. Engels, *Manifest komunističke stranke*, u: Izabrana dela, II, trtja izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979. Citirano po K. Marx & F. Engels, *Komunistički manifest*, S predgovorom Slavoj Žižeka: Bauk još uvijek kruži, Arkzin, Zagreb 1998.

Adama Smith

Naša kineska nacija ima hrabrosti boriti se s neprijateljem do posljednje kapi krvi, odlučnosti da povratu izgubljeni teritorij vlastitim snagama i sposobnosti da samostalno stoji rame uz rame s drugim nacijama.

– “O taktikama protiv japanskog imperijalizma” (27. prosinac 1935)

realnoga socijalizma bila su društva u tome trenutku već dugo plijen staljinističkog termidora, a njihove vladajuće kaste senilne i tupoglave. Ali čak i u tim okoštanim kamarilama tada se nešto pokrenulo – ako ne iz teorijskih razloga, onda svakako zbog prijeteće grmljavine tektonskih pomaka u narodnim masama od Baltika do Kineskoga mora, od Jadrana do Beringovog prolaza. ...

Na istoku i na zapadu ključalo je od šezdesetih do osamdesetih, i tu povijest tek će trebati napisati. A sada znamo kako se završila: u suprotnosti sa nekadašnjim revolucijama, kod kojih je do restauracije došlo tek nakon prevrata, ovoga su puta stari mačci sa svojim *18. Brumairom* pretekli revoluciju – a svoja su narode za neobavljen zadatak kaznili sa još jednim “prijelaznim razdobljem”, ovoga puta pod zvučnim neologizmom “tranzicija”.

Tranzicija u centru i na periferiji: odaziv kapitalističke klase na krizu sistema

Suviše rado zaboravljamo da je “tranzicija” počela u centru svjetskog sistema. Najprije su govorili o “energetske krizi”, zatim o “recesiji”, ubrzo i o “novoj ekonomiji” i o “novome svjetskom poretku”. Tranzicija je od početka bila odaziv svjetske kapitalističke klase na krizu sistema. Društveno i ideološki bila je zato skroz na skroz nazadnjačka; najprije je otpravila socijalnu državu u centru sistema, tek desetljeće kasnije i na periferiji u realno postojećem socijalizmu. Ideološki je obnovila neoliberalnu doktrinu – ta je kao službena ideologija vladajućih klasa prevladala kako u centru tako i na periferiji.

Na privrednome području je u osamdesetim godinama došlo do cikličke recesije, kakve spadaju u “normalno” njihanje kapitalističkog svjetskog sistema. Recesivno ciklično kretanje ovoga se puta povezalo sa krizom koja nije spadala u sistemsko kretanje, te ju je izvorno prouzročila politička odluka: u sedamdesetim godinama došlo je do “energetske krize”, koju je pokrenula ekonomska konsolidacija zemalja proizvođača nafte, i ta kriza je najprije zahvatila najveće potrošače energije – države svjetskog centra. Te su, pomoću kombinacije financijskih i političkih manevara, krizu uspješno prebrodile; i više od toga, uspjelo im je prenijeti ju zemlje svjetske periferije – na “nerazvijene” zemlje. Ako jako pojednostavimo, dogodilo se slijedeće: zemlje proizvođači nafte velike su količine “naftnoga novca”, koji su zaradile poskupljenjem nafte, uložile u banke svjetskog centra, a ove su ga ponudile kao zajmove periferim

(“nerazvijanim”) državama. Konačni rezultat je bila “dužnička kriza”, koja je zajmoprince dovela u privrednu i političku ovisnost od međunarodnih financijskih ustanova, kakve su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija (nekadašnji GATT – Opći ugovor o trgovini i tarifama). Međunarodne financijske ustanove su pomoću država centra svjetskog sistema (i uz sudjelovanje lokalnih privrednih i političkih elita na periferiji) nametnule neoliberalni model razvoja i svjetskih odnosa, koji je periferne i populerne zemlje potisnuo u potpunu ovisnost – a ona se sada čini trajnom.

Istovremeno sa tim cikličnim i političko-privrednim potresima, svjetski je kapitalistički sistem zašao u krizu koja nije puko ciklička, već je duboko sistemski.⁰³ Neoliberalna politika je glavni odaziv s kojim se centar svjetskog sistema suočava sa krizom i pokušava sačuvati sadašnji svjetski sistem, koji mu osigurava privrednu, političku i vojnu prevlast. Ta politika ima dvije glavne posljedice:⁰⁴

- 01) U “razvijenom” svijetu, tj. u svjetskom centru, ponovo su se počele produbljivati društvene razlike; zaostriale su se društvene napetosti, množe se pojave “društvene anomalije” i društvene dezintegracije. Socijalna država, velika tekovina 20. stoljeća, posvuda se raspada.
- 02) Neke do sada “manje razvijene” zemlje, a koje su “tehnološki sposobne” (tj. imaju razvijenu tehnološku infrastrukturu – promet, veze itd. i naročito obrazovanu radnu snagu), u zadnjih su deset, petnaest godina dostigle izniman privredni razvoj i uspješno smanjuju zaostatak za bogatim državama svjetskog centra. Među te države stručnjaci uvrštavaju Kinu, Indiju i postsocijalističke zemlje srednje Europe. Među njih spada i Slovenija.⁰⁵

Drugi sklop procesa bili su političko-ideološki procesi. Socijalističke i socijaldemokratske političke sile u zemljama centra nisu našle pravi odgovor na krizu svjetskog sistema, pa su se odlučile za više ili manje drastičnu neoliberalnu politiku. Pritisak sistemski krize, koji je još jačala antisocijalistička politika država centra, nekoliko desetljeća kasnije prisililo je i države “realnog socijalizma” da napuste državni socijalni kapitalizam i da se usmjere u periferni neoliberalizam.

⁰³ Neki teoretičari čak su misljenja da je to konačna kriza kapitalističkoga sistema, te da će doći do zamjene svjetskog sistema oko godine 2050. Usporedi: Terence Hopkins, Immanuel Wallerstein et al., *The Age of Transition, Trajectory of the World System 1945-2025*, Zed Books, London etc., Pluto Press Australia; 1996; Immanuel Wallerstein, *Utopistike – Dediščina sociologije, Založba / *cf., Ljubljana, 1999., id., Unthinking Social Science*, Polity Press-Blackwell, Cambridge-Oxford, 1991 (1995). – Za perspektivu, koja je doduše drugačija Autor je misljenja da je koncept “kapitalizma” odveć grub da bi mogao objasniti svjetske procese), ali koji isto tako predviđa da će u bližoj budućnosti doći do temeljite promjene u svjetskom sistemu (da će prevlast ponovo preuzeti istočna Azija), cf.: André Gunder Frank, *ReOrient. Global Economy in the Asian Age*, University of California Press, Bekeley etc., 1998. – Za općenitu raspravu o historiji kapitalističkog svjetskog sistema, cf.: Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century, Money, Power, and the Origins of our Times*, Verso, London-New-York, 1994 (1996).

⁰⁴ Pierre-Noël Giraud, *L'inegalité du monde. Économie du monde contemporain*, Gallimard, Pariz, 1996; Serge Cordellier (ur.), *La mondialisation au delà des mythes*, La Decouverte, Pariz, 1997 (novo izdanje: 2000.).

⁰⁵ Karakteristično je da su najveći razvoj u zadnjih deset godina postigle Indija i Kina, koje nisu postupale po receptima Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. U srednjoj Evropi to je do nedavno vriedilo za Sloveniju.

Glavni uzrok tim prestrukturiranjima jest taj što se u samome srcu proizvodnog načina temeljito izmijenio sam radni proces: sada je materijalna proizvodnja najmanje profitabilna, u njoj su nadnice najniže, a ekološka opterećenja, iskorištavanje i zatiranje, najveći.⁰⁶ Kapitalski produktivne su financijske transakcije, obrada i proizvodnja informacija, razvoj tehnologije i slične vrlo intelektualne i “nematerijalne” djelatnosti. Ako u nekoj zemlji ili na nekom području prevladava materijalna proizvodnja, to je sada pouzdan pokazatelj “nerazvijenosti” – tj. podređene uloge u svjetskoj podjeli rada i položaja iskorištavanoga partnera. U razvijenim privredama je u pojedinim sektorima (izrazito, uzmimo, na “osjetljivim” područjima računarstva) već teško, ako ne i nemoguće, razlikovati između “obrazovanja”, “istraživanja” i “proizvodnog rada”. Nisu se samo radikalno smanjili vremenski razmaci između tih djelatnosti, za koje je karakteristična velika fleksibilnost, inovativnost, stvaralaštvo, neortodoksni organizacijski modeli itd.

Druga strana novoga stanja je da se po cijelome svijetu, u zadnjih dvadeset, trideset godina, povećava socijalna nejednakost i da prodiere siromaštvo. To je pogotovo dramatično u zemljama centra kapitalističkog sistema, koje su u dvadesetom stoljeću razvile državu blagostanja, snažno smanjile socijalne nejednakosti, te, barem na sjeveru i dijelom na zapadu Europe, uklonile siromaštvo. Ti procesi su počeli u najrazvijenijim državama (drastično u SAD i u Velikoj Britaniji za vladavina Ronalda Reagana i Margaret Thatcher), da bi se zatim raširili po cijeloj zapadnoj Europi, a nakon kraja realnoga socijalizma, zahvatili i zemlje srednje i istočne Europe, te nekadašnjeg Sovjetskog Saveza. I na postsocijalističkom području bio je slom države blagostanja dramatičan, siromaštvo je svugdje u usponu, društvena nejednakost se isto tako skokovito povećava.⁰⁷

Tranzicija na periferiji: “modernizacija” u ovisnost

U postsocijalističkim zemljama, na talog starih lenjinističkih floskula o industrijskom napretku, plodno je nakalemljena vulgarna neoliberalna ekonomika – i istočna revolucija, koje nije ni bilo, presahnula je u još jednoj modernizaciji. Još ni jedna modernizacija do sada nije uspjela.⁰⁸ Iz toga se napajaju ideologije o “neuspješnim modernizacijama”, koje neuspjehe pripisuju kulturno-civilizacijskim karakteristikama područja ili čak svojstvima njegovih stanovnika: “zna se” kakav je

Balkan i kakvi su Balkanci, kako je sa Afrikancima i “Azijatima”, što su Meksikanci i Indijanci, da o Rusiji, Kini, “orijentalnom despotizmu” uopće ne govorimo. “Kulturalističke” ideologije, te suvremene inačice rasizma, tako ujedno nude alibi za strukturne učinke “modernizacije” i pospješuju “modernizacijske” procese, sa svim njihovim razarajućim učincima. Jer su Balkanci, Meksikanci, Rusi, Kinezi, Arapi kulturno zaostali, treba ih još više uključiti u svjetske privredne i kulturne tokove – a pošto se periferije sve bolje uključuju u svjetski kapitalistički sistem, sve su siromašnije, sve više “zaostaju”, sve manje su “kulturne”, sve više proizvode opasne ideologije i svojim primitivnim otporom protiv kulture i civilizacije sve više ugrožavaju “čovječanstvo”.

Rezultati posljednje “modernizacije” u postsocijalizmu su poznati: po svom “tranzicijskom” području povećavaju se društvene nejednakosti i sve je više siromaštva. Nastale su nove eksploatorske i parazitske klase – iznikle su nove mase isključenih iz društva, koji se ne mogu prodati niti u iskorištavanje. Tranzicijska bilanca je uistinu gorka, ali i paradoksalna: baš u tim mračnim postignućima “tranzicija” je uspjela. Upravo u siromaštvu, nejednakosti, u razbijanju države blagostanja postsocijalističkim zemljama je uspjelo “stići i prestići” državu svjetskog kapitalističkog središta, na koje su se, po vlastitim riječima, stvarno ugledale. Ti isti procesi pokrenuti su naime u središnjim zemljama već dvadesetak godina ranije – posebno u SAD i Velikoj Britaniji, gdje su vladajući reformirani konzervativci bez zapreka forsirali neoliberalnu politiku. Sjetimo li se kako režimi sovjetskoga bloka za nas nisu nikada bili ništa drugo do li u populističku retoriku preobučeni konzervativci, zapravo se ne treba čuditi što reformirani komunisti na Istoku nakon osamdesetdevete rade ono isto što su radili reformirani konzervativci u vrijeme Ronalda Reagana i Margaret Thatcher.

Adam Smith komentira postsocijalizam

Još je Adam Smith upozorio na paradoks međunarodnih razmjena. Ljudi misle, napisao je, da su Nizozemci bogati zato što investiraju u inozemstvu. A istina je upravo suprotna: oni investiraju u inozemstvo zato što su tako bogati. Nizozemci su imali previše kapitala da bi ga mogli produktivno investirati samo kod kuće.⁰⁹ Slično možemo sada reći za tranzicijske zemlje. Naivni domoljubi boje se da će postsocijalističke zemlje postati si-

06 Sve to povezano je sa sistemskim pokretima svjetskog kapitalističkog sistema. Cf.: Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*; Verso, London-New York, 1994 (1996). – Nakon razdoblja “materijalne ekspanzije”, kada je nosilac kapitalističke akumulacije proizvodnja dobara, u sistemskom njihanju dolazi do razdoblja financijske ekspanzije, kada su nosilac akumulacije transakcije s kapitalom u “novčanoj formi”. Ta druga faza “financijske ekspanzije” najavljuje kraj sistemskoga ciklusa, pri kojemu dolazi do opće društvene krize i do prelaska u novi akumulacijski ciklus; u isti mah dolazi do niza s time povezanih promjena: promjena organizacije kapitalističke proizvodnje, promjena u sistemu međunarodnih odnosa, promjena u hegemoniji i načinu vršenja hegemonije. – Upravo se završava jedan takav kapitalski akumulacijski ciklus, koji je počeo sredinom 19. stoljeća (za njega je bila karakteristična organizacija “slobodno poduzeće”), što je dovelo do nastanka transnacionalnih kompanija, a svjetski hegemon su bile SAD. Iz niza razloga, ovoga

Naši kadrovi i svi naši ljudi stalno moraju imati na umu da imamo veliku socijalističku zemlju ali da je ona ekonomski zaostala i siromašna, te da su ova dva obilježja u velikoj suprotnosti. Da bi Kina postala bogata i snažna, potrebno nam je nekoliko desetljeća intenzivnog truda, koji između ostalog uključuje strogu štednju i suzbijanje rasipništva, tj. politiku izgradnje naše zemlje marljivošću i štednjom. – “O pravilnom upravljanju proturječnostima među narodom” (27. veljače 1957)

puta nije jasno hoće li kriza završiti kao početak novog kapitalističkog ciklusa – ili će doći do raspada svjetskog kapitalističkog sistema i do prelaska u neki drugi sistem. Više o tome cf.: G. Arrighi, *op. cit.*; kao i: *The Age of Transition. Trajectory of the World-System, 1945-2025*, coordinated by T. H. Hopkins and I. Wallerstein, Zed Books, London & New Jersey; Pluto Press Australia, 1996; André Gunder Frank, *ReOrient. Global Economy in the Asian Age*, University of California Press, Berkeley etc., 1998; Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Harvard UP, Cambridge, Mass.-London, VB, 2000 (slav. prijevod *Imperij*, Študentska založba, Ljubljana, 2003. Vidi i hrv. prijevod *Imperij*, Multimedijalni institut: Arkzin, Zagreb 2003).

07 Za opće podatke cf.: *Human Development Under Transition: Summaries of the 1998 National Human Development Reports for Europe and the CIS*, Regional Bureau for Europe and the CIS, United Nations Development Programme; United Nations Development Programme; *Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS 1999*. – Za jugoistočnu Evropu, uključivo sa Slovenijom, cf.: R. Močnik, “Social Change in the Balkans”, *Balkanis*, št. 3., let. 2., Ljubljana, 2002. – Za Sloveniju, cf.: Marta Gregorčič, Matjaž Hanžek, “Gospodarska rast ne izboljšuje človekovega življenja”, *Revija Srp*, godina 8, br. 37-38, Ljubljana, juni 2000. – U Sloveniji su bila ta stremljenja (povećavanje društvene nejednakosti, širenje siromaštva) do sada manje izražena nego li u drugim post-socijalističkim državama, iako je trend jasan: godine 1990. je Slovenija po društvenoj nejednakosti pretekla Dansku, godine 1998. približila se Austriji, iako je bila još uvijek ispod prosjeka Evropske unije; godine 2002. imalo je šest država Evropske unije manje siromaštva nego Slovenija (Luksemburg, Danska, Nizozemska, Švedska, Finska, Austrija), devet

pak više. Zato što većina društvenih nejednakosti u Sloveniji ne proizlazi iz razlika u dohodima, već iz rentnih i sličnih odnosa, očito je da je nejednakost kod nas već strukturna; zato je moguće očekivati da će se, ne bude li temeljitih promjena, a to znači temeljitih zahvata u društvenu strukturu, nejednakost u Sloveniji u budućnosti još povećavati.

08 Razlog tome je sistemski: “moderniziraju” se periferna područja, koja se, baš zbog svoga perifernog položaja, “razvijaju u nerazvijenost”. Teorijski uvjerljivo, paradoksalne učinke modernizacije na periferiji prvi je obradio A. G. Frank godine 1969. u djelu *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. (U Crnoj Gori prevedena je njegova knjiga iz 1972. *Lumpenburžoazija i lumpenrazvoj u Latinskoj Americi*, CID, Podgorica 2002. op.p)

09 Holandski kapital, misli Adam Smith, toliko je da se neprestano “preljeva preko ruba”, u strane zemlje (*The Wealth of Nations*, IV-V, Penguin, London itd., 1999, str. 216).

Foto: Jasen Boko

150

151

rujan 1982. Britanska premijerka Margaret Thatcher dolazi u posjet Kini kako bi raspravila budućnost Hong Konga.

ožujak i travanj 1982. Još 14 obalnih gradova otvoreno je za strane investicije.

MOČNIK, RASTKO
Promjene u načinu proizvodnje: ‘globalizacija’

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2009.

romašne zato što prodaju svoje banke i svoju uspješnu industriju stranom kapitalu. Istina je vjerojatno upravo obratna: periferne zemlje moraju prodavati dobru industriju i banke “strancima”, zato što su već sada suviše siromašne. Tako su siromašne da moraju prodati još i ono malo bogatstva koje možda imaju.

Kada tranzicijske zemlje rasprodaju svoje bogatstvo, ponašaju se “sistemski”: u zabludi su samo kad očekuju da će učinci njihovoga “sistemskog” djelovanja baš kod njih biti drugačiji nego kod svih drugih, da će kod njih ti učinci biti “nesistemski”. Naime, očekuju da će se “prilivom stranog kapitala” obogatiti: ali dok god će kapitalistički sistem djelovati sistemski, siromašni se sigurno neće obogatiti, vrlo vjerojatno biti će sve siromašniji. U mjeri u kojoj transnacionalni kapital u periferne zemlje uopće dolazi, on dolazi sa očekivanjem da će privrediti profit, odnosno očekuje da će sistem i dalje djelovati. Tranzicijska strategija prema tome pobija sebe samu: biti će uspješna samo ako će sistem i dalje djelovati – a ako će sistem i dalje djelovati to neće biti dobro za tranzicijske zemlje. Tranzicijske zemlje dopustile su da budu izmanipulirane u slijedeću alternativu: uspiju li se “uključiti” u svjetski kapitalizam, to za njih neće biti dobro; ako im “uključenje” ne uspije, za njih će biti još gore.

Tranzicijske zemlje bi naravno mogle nastaviti sa “demokratskom revolucijom” i sa povijesnih položaja koje su već ostvarile pokušati preobraziti svjetski sistem. No, domaće su se vladajuće klase nažalost radije na brzinu povezale sa novim kolonizatorima, zaustavile procese preobrazbe i pretvorile se u pljačkaške “elite” trećega svijeta. Kapital koji na periferiji ulazu u industriju, u središtu je sistema financijski kapital. Pošto se financijski kapital obrće puno brže nego industrijski, profit koji bi trebala privrediti periferna industrija već je unaprijed “potrošen”. Vjerojatnost da će se on nekada vratiti tamo gdje su ga proizveli, zato je zanemarivo mala. Zbog informacijske revolucije su kretanja financijskog kapitala sve brža, sve više vrijednosti u cirkulaciji je anticipirana vrijednost, koju tek moraju ostvariti – te je stoga cjelokupan sistem iznimno osjetljiv na ideološke potrese (gubitak povjerenja, pad očekivanja itd.). Posljednji slom, koji je prouzročio “azijsku krizu”, bio je upravo takve vrste: njega su platile periferne zemlje, pogotovo Rusija, u Indoneziji je čak pao režim...

S druge strane je globalizacija zapravo opako etnocentrična: u zapadnoj Europi približno polovica razmje-

ne odvija se unutar regije; oko osamdeset posto neposrednih investicija ulaže se u razvijene zemlje, a devedesetih godina je njihov nivo općenito stagnirao. Postotak nacionalnog proizvoda, koji je išao u izvoz, u razvijenih zemalja zajedno i u zapadnoj Europi posebno, je godine 1992. dosegao nivo koji je imao već godine 1913; u Japanu pak nikada nakon Drugog svjetskog rata nije nadišao nivo koji je zemlja neprekidno dosizala između 1913. i 1938.¹⁰ Periferne zemlje moraju se dakle jako truditi da se uopće uguraju u sistem, koji ih inače eksploatira. Pri tome si neutemeljeno utvaraju, kao što je, uzmimo, jasno vidljivo iz argentinskog primjera.

Za razmišljanje: primjer Argentine¹¹

Tko bi mislio da je Argentina zašla u sadašnju katastrofu zato što nije bila “uspješna”, prevario bi se. Upravo suprotno! Zemlja je bila vrlo uspješna: prosječna stopa rasta između 1991. i 1998. iznosila je 5% (u cijeloj Južnoj Americi 3,4%). Produktivnost po stanovniku u to je vrijeme narasla za nekakvih 30%. Međutim, oni koji su povećali produktivnost i dosegli visoki stupanj rasta, od toga nisu imali ništa; točnije, imali su manje od ništa: prosječna plaća u istom razdoblju je pala za 3%. Možemo naslutiti zašto uspješnost nije ništa pomagala: zbog klasne iznurenosti društva. Dnevni dohodak 6,5% najbogatijih Argentinaca trideset puta je veći od dnevnog dohotka 14,6% najsiromašnijih. Na račun vladajuće klase ide još jedna sitnica: većinu vanjskoga duga Argentini je priskrbila vojna diktatura (1976. – 1983.). U tom razdoblju dug je narastao sa 8 milijardi dolara na 45 milijardi. Naravno, uz sistematsku potporu i savjetodavne usluge koje je generalima nudio Međunarodni monetarni fond. Pred kraj diktature su veliku većinu privatnoga duga nezakonito prenijeli na državu. Demokratska vlast mogla je 1985. osporiti taj državni dug. No, nije to učinila. Za to se ponovo pobrinuo Međunarodni monetarni fond. Kasnija zaduženja služila su uglavnom za otplatu starih dugova. Godine 2000. savezni sud u Buenos Airesu je presudio da je dug nezakonit i dokazao krivnju međunarodnih privatnih vjerovnika, Međunarodnog monetarnog fonda i Saveznih rezervi SAD. Argentina bi opet mogla osporiti svoj dug.

Zemlja je pak željela “privući” i strani kapital. Da bi profiti bili u čvrstoj valuti, peso su fiksno privezali uz dolar. Između 1997. i 2001. su se zato cijene argentinske robe u odnosu spram, uzmimo, brazilске robe udvostru-

¹⁰ Za ta manje poznata svojstva globalizacije, cf.: *La globalisation au-delà des mythes*, sous la direction de Serge Cordellier, La Découverte, Paris, 1997 i 2000.

¹¹ Za podatke i analize cf.: *Le monde diplomatique*, ožujak 2002.

Na kojim osnovama treba počivati naša politika? Treba počivati na našim vlastitim snagama, to znači preobrazba putem naših vlastitih nastojanja. Nismo sami; sve zemlje i narodi u svijetu opiru se imperijalizmu i naši su prijatelji. Ipak, naglašavamo preobrazbu vlastitim naporima. Oslanjanjem na snage koje mi sami organiziramo, možemo poraziti sve kineske i strane reakcionare.

– “Situacija i naša politika nakon pobjede u ratu otpora protiv Japana” (13. kolovoz 1945)

čile. Godine 2000. izvoz je predstavljao samo još 9% bruto domaćeg proizvoda Argentine. Ali profiti su bili u čvrstoj valuti – i domaći profiteri su svoj kapital veselo odnosili iz zemlje. Sve ukazuje na to da je Argentinu uništila pljačkaška vladajuća klasa – naravno, uz pomoć Međunarodnog monetarnog fonda, vojske i domaćega političkog sloja.

Neoliberalna globalizacija nije ništa nužno

Globalizacija koju sada doživljavamo je dakle neka posebna globalizacija: ona koju provodi neoliberalna politika SAD i Europske unije. Njeni glavni nosioci su dvije vrste: međunarodne ustanove, kakav je Međunarodni monetarni fond, Međunarodna trgovinska organizacija, Svjetska banka itd.; i onda vladajuće klase. Međunarodnim financijskim ustanovama uspelo je razbiti svako moguće organizirano suprotstavljanje. Pojedine zemlje pred njima su nemoćne i u položaju da im se ili pridruže, i dopuste se iskorištavati – ili pak da ostanu vani i potonu u smrtonosno siromaštvo. Očito si niti Kina ne može priuštiti da bi ostala izvan toga.

S druge strane, vladajuće klase intenzivno kolaboriraju, te se polako stapaju u nekakvu svjetsku parazit-

sku kastu. Možda je prava globalizacija u tome: u konsolidaciji vladajućih i eksploatatorskih klasa i njihovih pomoćnika. Temelji neoliberalne globalizacije su, prema tome, politički. Nisu, dakle, ništa “nužno” i neizbježno: samo su rezultat klasne borbe vladajućih i iskorištavanjanih klasa. Ako se iskorištavani odupru, mogu srušiti temelje neoliberalne globalizacije i riješiti se neoliberalizma. Problem je, prema tome, u prvom redu politički.

To je zapravo sasvim očito na područjima na kojima živimo. Periferna područja samo se s teškoćama uključuju u svjetske tokove – a kada se uključe, stiže ih jeftin rad, nizak standard, jeftin društveni okoliš bez socijalne sigurnosti, tolerantnog ekološkog uređenja... Na tim područjima najvažniji je nadzor nad stanovništvom, važno je da stanovništvo ostane doma i ne naveljuje u razvijeni svijet, važno je jasno i čvrsto razgraničenje između središta i periferije. Zato je, kao što možemo primijetiti, na periferiji sve više granica, granice su sve čvršće za ljude i sve propusnije za kapital. Kada globalizacija dolazi u svako periferno selo, onda i svaki plot postaje nova granica.

Prevedeno iz knjige Rastko Močnik: *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*, Založba *cf., Ljubljana 2006.

Sa slovenskog preveo Srečko Pulig

travanj 1982.
Deng Xiaoping najavljuje politiku jedina država, dva sistema za Hong Kong.

prosinac 1982.
NR Kina i Velika Britanija potpisuju sporazum o povratku Hong Konga NR Kini 1. srpnja 1997. g.

MOČNIK, RASTKO

Promjene u načinu proizvodnje: 'globalizacija'

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2009.